

IDENTITATE CULTURALĂ ÎN MARAMUREȘ: OBSERVAȚII ASUPRA CONCEPTELOR DE "CULTURĂ" ȘI "ZONĂ FOLCLORICĂ".

Prof. Dr. JOEL MARRANT (USA)

Conceptul de "cultură" de la bun început stă în centrul gândirii antropologice. Desigur istoria antropologiei se poate vedea în termeni ai evoluției concepției de "cultură" ca un construct științific prin care se explică variabilitatea comportamentală și ideatică a popoarelor.

În acest context, una dintre desfășurările cele mai însemnate a fost percepția acestei variabilități în forma de unități distinctive - chemate "culturi". Pentru antropologii americani, descrierea holistică a acestor unități (ca "tipuri", "sisteme", "configurații", "gramaticii", etc.) în etnografie și comparația lor în etnologie, constituie meseria lor fundamentală.

În prezent vorbim ușor și în mod obișnuit despre "cultura poloneză" sau "cultura trobriandă". Dar, să ne dăm seama de faptul că această perspectivă a fost într-adevăr revoluționară: privirea vieților altor popoare ca unități ordonate și coerente, care merită să fie studiate și înțelese și comparate cu alte culturi, inclusiv de a noastră proprie, ca să ne îndrume la o înțelegere mai vastă a omului.

Oricât de promițătoare ar fi această viziune, urmările ei practice pe plan științific sunt pline de probleme. Trebuie să fie confruntate de fiecare student de cultură umană, indiferent de dispoziție teoretică. Trei probleme par să fie proeminente; toate sunt legate de cercetarea asupra Maramureșului cu care mă ocup.

Prima este antologică: sunt aceste culturi, despre care vorbim așa de ușor, fenomene reale sau numai ficțiuni de valoare uristică?

A doua cuprinde problema de varietate în interiorul unității culturale: cum să abordăm într-o cercetare de structură culturală variațiile interne așa de complexe și deosebite?

Și în sfârșit este problema de varietate culturală diacronică: cum să abordăm într-o cercetare de structură culturală caracterul dinamic, schimbător al culturii, adică un proces istoric?

În acești zece ani în care mă ocup de cultura populară română, mă aflu continuu față în față cu aceste probleme. Le întâlnesc în mod concret pe teren aici în Maramureș, pe unde am pus piciorul timp de cincisprezece luni în 1973-1974 și din nou în anul acesta.

La baza acestei cercetări stă o umilință practică. Îmi dau seama de faptul că s-au născut și au crescut colegii mei români tocmai în mediul culturii pe care o abordez ca un străin.

Îmi vine încet și cu greu să realizez lucruri care sunt pentru ei intuitive.

Deci mă întreb: cum ar trebui un antropolog cultural din străinătate să contribuie la înțelegerea culturii populare române?

Se pare să fie două feluri de contribuții: una s-ar cuprinde într-o culegere de datini noi și însemnate, este cazul cu cercetarea deosebit de interesantă a lui Mitchell Ratner asupra tineretului din județul Cluj. Celălalt fel de contribuție poate fi bazată pe datini în cea mai mare parte deja strânse, dar luminată dintr-o aplicare a unei perspective noi. Un exemplu ar fi studiul excelent al lui Gail Kligman asupra Călușarilor, publicat foarte recent la Universitatea din Chicago.

De fapt ambele cercetări citate mai sus adună în măsuri diferite datini originale și cadre teoretice originale. Este cazul și pentru cercetarea mea asupra regiunii Maramureș, la baza căreia este concepția de "identitate culturală".

Trebuie să explic într-un mod cât mai clar ceea ce se înțelege prin acest termen. Folosindu-l îmi demonstrez preferințele antropologice care nu sunt îmbrățișate de către toți antropologii americani (se poate zice că problema cea mai mare în privința concepției de cultură, chiar înainte de celelalte citate, este precis că nu există unanimitate în abordarea sa teoretică și metodologică. Dimpotrivă, consider această diversitate un simptom de vigoare științifică). În orice caz, eu prefer să abordez cultura ca o realitate învățată și împărtășită, constând din înțelegeri cognitive, uneori inconștiente, și căi de a le comunica. La baza culturii stă un simț de identitate, un simț de a fi inclus într-un grup al cărui membrii împărtășesc aceleași neînțelegeri despre lume și deci pot percepe granița între "ei" și "ceilalți". Aceasta se vede extrem de clar prin auto-numele multor triburi indiene americane, care nu pot fi traduse decât ca "poporul" sau "noi". Însă, e important de notat că se pot observa granițe culturale însemnate și simțul de a fi "inclus" nu numai la nivel numit în mod obișnuit "cultură", ci și nivele cu atât mai mult cât sunt mai puțin integratoare.

După părerea mea, acest fenomen este în strictă legătură cu capacitatea biofizilogică umană, extrem de evoluată, de a percepe asemănări și deosebiri între lucruri și între oameni, de a identifica tipuri de granițe, și de a atribui înțelesuri simbolurilor arbitrare care marchează granițele culturale.

Din adâncimea și diversitatea acestor din urmă simboluri ies varietatea și bogăția unităților sociale umane - de la familie până la statul național. Ne trebuie să medităm doar o clipă asupra câtorva simboluri aflate aici în România - imnul național, năframa, țuca, porecle familiare, interjecția "nă". Ca să ne dăm seama cât de complexă este "identitatea culturală". Această abordare a culturii este în mod distinct orientată subiectiv, sau cum s-ar spune de antropologii americani, "amic" în esență, construind un tablou al culturii din înțelesuri subiective. Este posibil, bineînțeles, să abordăm cultura altfel, pornind de la o varietate de alte căi. De exemplu, s-ar putea identifica și s-ar putea descrie unitățile culturale pornind din perspectiva numai a elementelor obiective fără să se țină seamă de înțelesurile lor subiective și proeminența lor relativă. Astfel Maramureșul poate fi descris ca o zonă

etnografică, definită și distinsă de alte zone etnografice printr-un port tradițional specific, prin tipurile de case, printr-o muzică deosebită, etc.

Acesta pare a fi modul de abordare al celor mai mulți etnografi și folcloriști români în preocuparea lor primă cu problema varietății interne în cultura populară română.

De exemplu, Valer Butură vorbește de zone etnografice ca "forme locale... ale căror trăsături aparte se desprind din ansamblul fenomenelor de cultură. Dar pe lângă aceste zone etnografice se disting zone cărora formele specifice din anumite fenomene de cultură le imprimă trăsături aparte, cum sunt zone de port, zone cu așezări risipite, zone de așezări răsfirate, etc."

Această orientare către construirea unităților culturale, pornind de la identificarea și compararea îngrijită a trăsăturilor obiective, stă la baza realizării laudabile a Atlasului etnografic român.

Însă, există un anumit grad de ambiguitate în legătură cu unitățile culturale astfel identificate. Sunt zone etnografice reale sau sunt ele numai niște ficțiuni folositoare? Sunt zona Maramureșului și zona Calatei într-adevăr comparabile dintr-un punct de vedere științific, ca unități culturale? Atâta vreme cât datele consistă în mod strict numai din elemente obiective extrase dintr-o încremenită perioadă de timp, ceea ce se poate face în cel mai bun caz este să trasezi și să retrasezi niște linii pe o hartă.

Însă se știe că varietatea culturală în România are o bază psihologică mai adâncă. Există regiuni geografice și Maramureșul este un exemplu excelent, unde se poate vorbi de o unitate culturală genuină, asociată cu o experiență istorică particulară și o împărtășire a unor simboluri culturale importante și unice.

Autenticitatea acestui component subiectiv al zonelor etnografice este de mult recunoscut de către savanții români, dar importanța ei ca o trăsătură definitorie primordială a rămas implicată. Cităm din nou cuvintele profesorului Butură; "(numărul și limitele istorice) ale zonelor etnografice au rămas aproape neschimbate, secole în șir, fiind adânc înrădăcinate în tradițiile populare. De fapt poporul le-a intuit înaintea etnografilor".

Maramureșul este recunoscut ca una dintre cele mai ușor de definit zone nu numai din cauza unității sale geografice, și a distingerii elementelor etnografice și folclorice, ci și probabil în primul rând din cauza adâncimii identității culturale simțită de Maramureșeni și semnificația câtorva dintre aceste elemente ca mărci ale acestei identități.

Nu există nici o îndoială că aceasta este o graniță reală dintr-un punct de vedere psihologic. Cineva trebuie să stea doar câteva minute cu un țăran de pe Valea Izei care se întoarce de la muncă în țară, și să asculte ceea ce are el de spus despre Banat, despre peisajul lui de șes, despre portul popular deosebit - față de Maramureșul lui cunoscut.

Este important să observăm că îndată ce intrăm în problema identității culturale bazată pe înțelesuri subiective, lucrările devin foarte

complexe. Așa cum am sugerat, o identitate culturală consistă dintr-un număr de granițe definitive percepute ca reale și marcate de simboluri semnificative. Linia de demarcație a regiunii Maramureș trebuie să fie văzută doar ca o proeminență însemnată printre altele. O asemenea constatare că există cicluri concentrice de identitate nu este, bineînțeles, nouă pentru cercetători ai fenomenelor sociale pentru România. În monumentalul său studiu sociologic, Nerej, de exemplu, Henri Stahl descrie morfologia satelor răzeșești ca fiind alcătuite din unități integratoare din ce în ce mai largi: familie, neam, sat, grup de sate. În contextul teoriei sociologice a școlii lui Dimitrie Gusti, aceste unități sunt definite ca fapte sociale mai degrabă decât subiective ca realități psihologice.

În cercetarea mea de până acum, m-am concentrat asupra următoarelor lucruri:

- 1) să identific șirul liniilor de demarcație percepute de către țăranii din Maramureș, care luate împreună, ca o melodie complexă, cuprinde identitatea lor culturală;
- 2) să evaluez importanța relativă și proeminența acestor linii de demarcație;
- 3) să determin cum aceste granițe au fost și sunt reîntărite, sau dimpotrivă, slăbite;
- 4) să identific cele mai proeminente mărci simbolice ale acestor linii de demarcație.

Deși cercetarea mea se află într-un studiu preliminar, cred că am identificat cel puțin câteva din dimensiunile majore ale identității culturale din Maramureș. Folosesc acum ocazia de a le menționa doar în fața dumneavoastră.

Se poate spune că există două axe. Prima și cea mai ușor de abordat, are un caracter spațial:

Cea mai proeminentă pe axa aceasta este desigur satul, cu hotarul său foarte clar definit, și cu o bogăție de mecanisme sociale, rituale și economice chemate să promoveze solidaritatea și unitatea ca poienari, giuleșteni sau budeșteni.

În interiorul hotarului sătesc există alte linii de demarcație definite spațial. Una dintre ele, legată în mod strâns de organizație socială a satului, este gospodăria.

O altă linie de demarcație des întâlnită este delimitarea între Josani și Susani și alte dimensiuni majore ale satului - de exemplu Valea Dubului în Poienile Izei. Uneori se marchează de existența a două biserici deosebite. Profesorul M. Dăncuș m-a informat că mai demult echipele sătești pentru diferite jocuri erau determinate de o asemenea apartenență.

Deasupra nivelului satului există o linie de demarcație relativ slabă pe care am numit-o drept "village cluster" sau "grup de sate" - constituie din câteva sate contiguii. Această linie este "egocentrică" și variază în formă de la sat la sat. Poienile Izei de exemplu are ca și comembrii satele învecinate Botiza, Glod și Șieu. Oricât de vagă

această afiliție, este reflectată și reîntărită prin practicile maritale. Între anii 1926-1962, aproximativ 46% din căsătoriile dintre poienari și nepoienari au fost contractate cu indivizi din trei sate.

Dincolo de acestea este o altă graniță relativ slab definită în primul rând geografic, pe care am putea-o numi "sub vale". Aceste "sub-văi", cum a constatat profesorul Dăncuș într-o altă comunicare, sunt delimitate de dealuri și strâmtori, ca de exemplu aceea între Bârsana și Strâmtura. Târgurile probabil, pot juca un rol deosebit în reîntărirea acestei granițe: este tot așa de probabil că aceste delimitări au rădăcini adânci încă din timpul cnezatelor și voievodatelor.

Următoarea delimitare spațială pare a fi la nivelul "văii"; se disting la acest nivel locuitori de pe Valea Izei, Valea Vișeuului și Valea Marei (cunoscuți între ei ca izeni, vișeuani și măreni, deși simplitatea acestor denumiri mă neliniștește puțin). De asemenea, întâmpin greutăți cu subzona din jurul Sighetului de-a lungul Tisei de la Crăciunești la Piatra. Nu au și ei o denumire proprie?

Regiunea Maramureș, este cum am spus marcată de o graniță proeminentă dintr-un punct de vedere psihologic tot așa de puternică ca unitatea sa geografică. Adâncimea istorică a acestor hotare este considerabilă, reflectată în desemnarea sa ca "țară" din timpuri.

În sfârșit, se înțelege, este statutul național al României cu mărcile sale proprii.

O altă axă de granițe, mult mai problematică interesează pe prima. Aceste linii de demarcație au caractere diferite și sunt mult mai greu de relaționat una cu cealaltă în comparație cu cele legate de spațiu.

E clar că realitatea lor psihologică este tot atât de genuină, și importanța lor trebuie reținută. Doar să menționez aceste dimensiuni care par mai proeminente:

- familia
- neamul
- etnicitatea
- religia (pe baza educației și a ocupației)
- categorii sociale
- politică/administrativ
- sexualitatea
- vârsta

Unitățile culturale definite prin dimensiunile de mai sus nu sunt în toate cazurile clare și neambigue, mai ales când sunt luate împreună cu dimensiunile celeilalte axe. Există suprapuneri, interferențe și chiar contraindicații. Dar nu se poate zice că se vede această ambiguitate în viața socială de fiecare zi? Se poate observa și că identitatea culturală este în mare măsură "situațional", adică oricare situație socială va face apel la puncte pe șirul liniilor de demarcație care ar trebui să fie proeminente. Un poienar și un săpânțan aflați împreună în țară la cules de mălai, sunt Maramureșeni.

Nu-mi propun ca această cercetare să fie definită, ci consider că ar fi o cale interesantă de a aborda realitatea complexă a culturii populare din Maramureș. În același timp, am încercat să atac în mod concret probleme spinoase legate de concepția de cultură.

Unul dintre cele mai mari avantaje așa cum am sugerat este că cercetarea răspunde direct la întrebarea, dacă, cultura este o realitate sau un construct arbitrar. Maramureșul este o unitate culturală reală pentru că hotarul lui este real dintr-un punct de vedere psihologic, marcat de trăsături vizibile, care servesc ca simboluri ale integrării.

Acesta este un punct pe o scară a căror puncte considerate în totalitate alcătuiesc împreună identitatea culturală a Maramureșenilor. În acest context, diferențele mari și numeroase între aceste trăsături vizibile ca mărci simbolice pot fi pe deplin observate. Să comparăm, de exemplu, semnificația relativă a năframei sau a opincilor cu aceea opusă a cămeșei.

"Cadrul" cercetării este dinamic prin aceea că noi putem trasa istoria grupului social văzută prin prisma lărgirii și îngustării liniilor de demarcație, a creației și a extincției, a varietății granițelor cu mărcile lor simbolice. Dacă contrastul "nemeș - porțieș" a fost cândva o delimitare proeminentă exprimată în anumite caracteristici și reîntărite prin regulile maritale semnificația sa s-a diminuat aproape cu totul. În România contemporană, o dată cu creșterea gradului de mobilitate a țăranilor, creșterea amestecului populației satelor datorită școlilor și împrejurărilor pentru muncă; granițele satelor și ale grupelor de sate par să piardă din importanță. Cu siguranță se acordă o mai mică importanță astăzi unor detalii ale broderiei sau faptului ca poienarii spun "coleșă" iar cei din Rozavlea zic "tocană".

În momentul de față, se pare că asistăm la o lărgire a Maramureșului ca "unitate culturală", concomitent cu o slăbire a anumitor granițe la nivele mai puțin integratoare. Se poate observa că acest proces este bine exprimat și chiar reîntărit de acest festival de iarnă la care participăm.

În legătură cu această din urmă observație, cred că putem profita mult de activitățile festivalului. Aice se poate vedea în mod deosebit, complexitatea și dinamismul "identității culturale" ale Maramureșenilor. Întreb: cum sunt granițe culturale exprimate, atenuate, reîntărite? Care simboluri sunt accentuate? Care sunt înțelesurile lor autentice? Prin punerea acestor întrebări au convingerea că putem ajunge la o înțelegere tot mai adâncă a culturii populare Maramureșene și evoluția ei.